

Miskolczy Ambrus

A VASGÁRDA 1927–1964

Antiszemizmus, mitológia, vallás

A Vasgárda, másképpen a Mihály Arkangyal Légión, egyszerűbben: a legionáriusmozgalom az európai fasizmus román változata. Aki pedig ma a fasizmussal foglalkozik, arra sokan gyanakszanak: szimpatizáns vagy éppen ellenkezőleg, olyan, aki mindenben fasizmust keres. Ugyanakkor a fasizmuskutatásnak van valami morbid aktualitása. Feltámadóban van a fasizmusnak nem egy mozzanata, olyannyira, hogy a minap Alain Finkielkraut a France Culture rádióban a mai franciaországi helyzetet a '30-a évek vészjósló állapotához hasonlító véleményeket is felidézett.¹ És ebben az adásban Zeev Sternhell izraeli professzor pedig minden – sokat támadott korábbi – nézetét, mely szerint a fasizmus alapvetően kulturális jelenség, olyan forradalom, amely ellensúlyozni akarta a modernizáció okozta dehumanizálódást, alapvetően különbözik a nácizmustól stb. megkoronázta annak kijelentésével: a fasizmus azért zseniális, mert a liberalizmust és demokráciát radikálisan tagadva átvette azok vívmányait, a kapitalista gazdasági és társadalmi berendezkedést. Bár első látásra és hallásra érdekesnek tűnnek a fasizmus meghatározásáról szóló nézetek, például Sternhell is (hiszen elkötelezett demokrata szájából hangzottak el), azonban a meghatározás-viták hamar belefulladnak a historiográfia-unalomba. Ennek ellenszere az, amit Angelo Tasca már 1938-ban vallott: a fasizmust akkor határozzuk meg a legjobban, ha megírjuk a történetét.² És nem másnak írjuk a történetét, mint a demokrácia patológiájának. Ugyanakkor patológia a kommunizmus is. Ez utóbbi az univerzalizmus patológikus formája, míg a fasizmus a partikularizmusé. Jellemző, hogy a vérbeli fasizmuskutatók, akiknek horizontja mintegy tíz-húsz évet fog át, kerülnek a patológia kifejezést. Azok hangsúlyozzák a két szélsőséges mozgalom patológikus jellegét, akik alaposan foglalkoztak a demokratikus kultúra jó kétévszázados történetével, mint François Furet,³ Michael Burleigh⁴ vagy Pierre Rosanvallon.⁵ De hát: „az emberi elme – fejtegeti Koestler – alapvetően skizofrén, legalább két egymást kölcsönösen kizáró részből áll. A fő különbség a »patológikus« és a »normális« skizofrénia között abban rejlik, hogy az előzőben az irracionális rész elszigetelt, míg az utóbbiban kollektív elfogadottságnak örvend.”⁶ A

¹ Lásd www.franceculture.fr/emission-repliques-1%E2%80%99histoire-et-1%E2%80%99avenir-du-fascisme-en-france-2014-10-18.

² Angelo TASCA: *Nascita e avvento del fascismo: l'Italia dal 1918 al 1922*, La nuova Italia, h. n., 1950, 7. Tasca leíró módszerének alapja az a tapasztalata, hogy szerinte nem egyszerűen fasizmusról, hanem fasizmusokról beszélhetünk. Munkája ma is élő, 2006-ban is kiadták.

³ François FURET: *Le passé d'une illusion*, Laffont, Paris, 1995.

⁴ Michael BURLEIGH: *Sacred Causes. Religion and Politics from the European Dictators to Al Qaeda*, Harper Collins, London, 2006.

⁵ Pierre Rosanvallon *Les pathologies de la démocratie* című előadása: www.youtube.com/watch?v=qBr1-y6wf6E.

⁶ Arthur KOESTLER: *The Yogi and the Commissar*, Collier Books, London, 1983, 109.

fasizmus és a kommunizmus kollektivizmusból sarjadt. Állandó kölcsönhatásban álltak, mindkettő a másikkal is legitimálta saját létét és agresszivitását a demokrácia és a liberalizmus vagy egyáltalán a fennálló rendszer elleni harcában. A román Vasgárda is ezt tette. Kérdés: hogyan tette? Melyek a legionáriusmozgalom sajátos vonásai? Miben rejlik az eredetisége? Ezt pedig úgy próbálom megragadni, hogy bemutatom a Vasgárda antiszemitizmusát, misztikáját, a valláshoz való viszonyát, egyszerűen: mitológiáját. Tehát mindazt, ami a román és az európai történelem hosszútávú fejleményeihez köti a legionáriusmozgalmat. Először látnunk kell az eseményeket, amelyeket Fernand Braudel, a hosszútávú történelem prófétája a történelem porának nevezett. Némileg el kell tehát tűnnünk a történelem porfelhőjében, ennek kavargásában, anélkül, hogy elragadna minket.

A Vasgárda eseménytörténete

A Vasgárda felívelő történetét a lehető legjobban az Angyali Üdvözlés című lap foglalta össze 1937 decemberének végén: „Öten voltunk – Egymilliónyian vagyunk”.⁷ Valóban 1927-ben öten alapították meg a Szent Mihály Légiót (pontosabban hatan, de a hatodik hamar elhalálozott). Az igazi alapító Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938) és mellette Ion I. Moja (1902–1937). Az első a kard, az aktivista szervező, a Kapitány; az utóbbi a toll, az ideológus, aki maga is harcos, ha kell. Nekik is tulajdonítható, hogy a Vasgárda lett „a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában”,⁸ Codreanu pedig – talán – minden idők legjobb kiállású fasiszta vezére. A Kapitány majdnem 190 centiméter magas, messze jobb, mint a művelt, ám pojjácskodó Duce és a chicagói gengszter benyomását keltő Führer, aki hol bécsi külvárosi negédes kispolgár, hol wotankodó gyilkos hadúr formájában tevékenykedett. Ezzel szemben – ahogy egyik, a legionárius antiszemitizmust már csak zsidó származása miatt is taszítónak tartó amerikai újságíró megállapította – a Kapitány olyan jó kiállású volt, hogy „Hollywoodban sikert aratna”.⁹ Közvetve a román mozikkban is aratott némi sikert, mert ha a westernfilmekben hozzá hasonló figura jelent meg, a közönség lelkesen skandálta: „Kapitány! Kapitány!” Ezért a cenzúra gyakran nem engedélyezte az olyan amerikai filmet, amelyben a főszereplő hozzá hasonlított.¹⁰ És ki gondolta volna, hogy ez lesz abból a kisfiúból, akit a dealuli (Mănăstirea Dealul) kadétiskolában társai közép-szerűsége miatt lenéztek. Úgy nézett ki ugyanis, mint „egy esetlen paraszt”, sőt még „takonynak” is nevezték, viszont jó szervezőként kitűnt a hócátákban.¹¹ Codreanu a tanulást nem vitte túlzásba, viszont kötelességtudó volt, és a játékokban sem ügyességgel, hanem szenvedélyességgel tűnt ki, és állt az egymással versengő diákcsoportok

⁷ Buna Vestire 1937. december 23.

⁸ Serge MOSCOVICI: *Chronique des années égarées*, 1997, 116 (<http://classiques.uqac.ca/>).

⁹ Alexander Levvey EASTERMAN: *King Carol, Hitler and Lupescu*, Gollancz, London, 1942, 226, 237.

¹⁰ Virgil GHEORGHIU: *Mémoires. Mémoires. Le Témoin de La Vingt-Cinquième Heure*, Plon, Paris, 1986, 394.

¹¹ Petre PANDREA: *Portrete și controversă*, București, 1945, 251.

élére.¹² Legalábbis ezt írja róla az az iskolatársa, aki később maga is éveket töltött a börtönben egykori legionáriusokkal, és arra a következtetésre jutott, hogy „A Vaszgárda kimérának vagy titoknak tűnik, ha nem Corneliu Z. Codreanu szervezőtehetsége felől próbáljuk értelmezni”.¹³ Nem kétséges, a fasiszta mitológia központi alakja a vezér. Örök vita marad, hogy a vezér csinálja-e a mozgalmat vagy a mozgalom a vezért. Viszont megszívlelendő, amit egy gyakorló francia fasiszta hívó 1961-ben írt: „A fasizmus mindig fogadás lesz. De a fasizmus erénye abban a bizalomban áll, amelyet az egész nemzet táplál egy emberben, akiben a nemzet önmagára ismer. A fegyelem elve [...] a modern idők egyik legszükségesebb törvénye.”¹⁴ Más szóval a fasiszta nem tud meglenni karizmatikus vezér nélkül. A fogadás mozzanata jól érzékelteti, hogy a karizma esetleges, és kettőn áll a vásár: ha elfogy a karizma, a vezér is bukik, a reá fogadó tömeg elhagyja. A Vaszgárda története is ezt példázza.

Az európai fasiszta mozgalmaktól eltérően a Vaszgárda alapítói olyan fiatalok voltak, hogy nem harcolhattak az I. világháborúban. Viszont okkal hangsúlyozta Ion Banea (született: 1905), hogy a mozgalom elsősorban olyan fiatalokból áll, akik „a lövészárkok hősi és áldozatvállaló szellemét éltették tovább”.¹⁵ Igaz, Codreanu kiment a frontra az apjához, de hazaküldték. Aztán 1919-ben otthon iskolatársait – várható szovjet támadás esetére – antikommunista ellenállási mozgalomba próbálta szervezni, majd 1920-ban lelkesen bekapcsolódott a jászvásári antikommunista sztrájkmozgalomba. A vasúti műhelyek tetejéről leszedte a vörös zászlót, és helyébe a nemzeti trikolt tűzte ki. Aztán ifjú joghallgatóként azt harcolta ki, hogy egyházi szertartással induljon az év: először hatalmas husánggal állta el az egyetem bejáratát, majd miután kidobták, fejszével hasogatja az ajtót. A sikerhez az is kellett, hogy a tanárok között is legyen néhány befolyásos pártfogója. És akadt, mindenekelőtt a dékán, a keresztapja, Alexandru C. Cuza, aki a politikai gazdaságtan professzoraként már évtizedek óta hirdette az antiszemizmust (olyan sikerrel, hogy később akadémikus is lett). Codreanu körül pedig kialakult egy harcias mag, melynek tagjai társaik fejéről – mert kommunista állásfoglalásnak tartották – leverték az orosz jellegű diáksapkákat, szétverték a szocialista lapok szerkesztőségeit, az újságokat pedig elégették. Ütlegelték azokat is, akik nem tanúsítottak kellő alázatot, ha pedig ezek visszaütöttek, akkor erősítéssel térve vissza folytatták a rendcsinálást. Így járt Codreanu is, aki egy hírlapárust pofozott fel, mire ez egy kövel fejbe vágta, hogy aztán a sérült harcos 50 társával térjen vissza elégtételt venni.¹⁶ Jászvásári tanulmányai után Codreanu Németországba ment az antiszemita diákmozgalmak tanulmányozásának céljából. Némi keserőséggel és elégtétellel állapíthatta meg, hogy a német diákság megosztott, Németországban olyan diákmozgalmakra, mint Jászvásárt, nem kerülhet sor.¹⁷ A hírre, hogy Romániában immár országszerte antiszemita diákmozgalmak törtek ki,

¹² Nistor CHIOREANU: *Morminte vii*, Institutul Europeu, Iași, 1992, 298.

¹³ Petre PANDREA: *Garda de fier*, București, 2000, 31.

¹⁴ Maurice BARDÈCHE: *Qu'est-ce que le fascisme*, Les Sept Couleur, Paris, [1961], 50.

¹⁵ Ion BANE: *Rânduri pentru generația noastră*, h. n., é. n., 1935.

¹⁶ *Totalitarismul de dreaptă în România. Origini, manifestări, evoluție 1919–1927*, I., szerk. Ioan Scurtu, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 1996, 252.

¹⁷ Corneliu Zelea CODREANU: *Pentru legionari* [Sibiu, 1936], Timișoara, 1993, 73.

hazatért. A „keresztény” diákok 1922. december 10-én Bukarestben 10 pontba foglalták követeléseiket, mindenekelőtt – magyar példára is hivatkozva – a *numerus clausus* követelték. Azaz hogy a zsidó diákok aránya csak négy százalék legyen, mint a zsidóság összlakosságon belüli aránya. (Egyébként antiszemita propagandisták más alkalommal jól eltúlozták a zsidók létszámát, két-hárommillióra, tehát 10–15 százalékra tették.) Most viszont nemzeti sztrájkot hirdettek addig, amíg nem teljesítik a követeléseiket. Az emlékező Codreanu szerint december 10-e volt „a szent háború deklarálásának napja”.¹⁸ És ebben „a szent háborúban” találkozott Codreanu Mojąval, aki két kolozsvári egyetemi tanár, Ion C. Cătuneanu és Emil Vasiliu segédletével szorgalmasan fordította *A Cion bölcseinek jegyzőkönyveit*, amelyet hamar ki is adtak. De hiába, az új román alkotmányban a zsidókat emancipálták, teljes jogú állampolgárnak minősítették. Ezek után Moja úgy vélte, nincs más: „fejezzük be szépen a mozgalmat önmagunk feláldozásával, de velünk hulljanak el azok is, akiket bűnösnek találunk a román nemzeti érdekek elárulásában. Szerezünk pisztolyokat, és lőjük le őket.”¹⁹ Nyolcan össze is álltak, hogy megöljenek néhány minisztert és zsidót, de mivel egyikük elfecsegte a tervet, a börtönben kötöttek ki. Miután az esküdtszék felmentette őket, a börtönből valamennyien hősként jöttek ki, különösen aztán Moja, aki le akarta lőni az árulót, de csak megsebesítette. Codreanunak, ha vezér akart lenni, nagyobb vadat kellett leterítenie. Elvonult a hegyekbe, majd miután előjött, lelőtte a jászvásári rendőrfőnököt, Constantin Manciu. Utóbbi ugyanis olykor alaposan elverette a zsidókra támadó diákokat, köztük magát Codreanut is. A Kapitány a gyilkosság után megdicsőült, az esküdtszék felmentette és országosan ismert lett. Ne tévesszen meg bennünket, hogy Codreanut legnépszerűbb fotóin népviseletben látjuk: munkásalvezérként kezdte, diákvezérként folytatta, majd politikus lett. Pályáját Cuza antiszemita pártjában kezdte, de hamar összekülönböztek. Az öreg professzor beérte azzal, hogy a parlamenti választások alkalmával hívei kiverkedték neki a képviselőiséget, aztán a parlamentben elszellemeskedett, gondosan ügyelt arra, hogy a hatalommal ne forduljon szembe. A fiatalok viszont – Codreanuval az élen – paramilitáris szervezetet akartak, olyat, amely radikális átalakulást készít elő, ha annak mibenléte még nem is volt világos a számukra. Cuza, hogy megszabaduljon tőlük, Codreanunak és Mojának fizetett egy francia tanulmányutat, annál is inkább, mert a fia állítólag teherbe ejtette Codreanu nővérét, Irridentát, akit Moja feleségül vett. Moja megvédte doktoriját, amelyben a népszövetségi rendszert utasította el, mert nem tartja tiszteletben az egyes országok nemzeti szuverenitását. Codreanu félbeszakította tanulmányait, mert 1926 májusában indult a képviselő-választáson, de nem járt sikerrel, mert Cuza nem befutó helyen jelöltette.²⁰ Codreanu visszatért Franciaországba, és 1927 februárjában letette az első évi vizsgákat, majd Moja kérésére hazatért, hogy rendezzék a párton belüli viszályokat. A konfliktus elkerülhetetlennek bizonyult, Cuza elterjesztette ellenfeleiről, hogy eladták magukat a zsidóknak,²¹ Codreanu apját is kizárta a pártból, mire a fiú volt börtön-

¹⁸ *Uo.*, 79.

¹⁹ *Uo.*, 166.

²⁰ Traian SANDU: *Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer*, Perrin, Paris, 2014, 56.

²¹ Ion I. MOJA: *Garda de fier și L.A.N.C.*, Axa 1933. október 1.

társaival 1927. június 24-én, Keresztelő Szent János napján megalapította a „Szent Mihály Arkangyal Légiót”. Az arkangyal-ötlet a börtönből jött. Ott jutott eszébe Codreanunak, hogy apja beszélt neki a börtöntemplom ikonostázaának Mihály-ikonjáról. És mint később emlékezett: „Engem sohasem vonzott egyetlen ikonnak sem a szépsége. Most viszont úgy éreztem, egész lelkemmel kötődöm ehhez az ikonhoz, és az volt az érzésem, hogy Szent Mihály él. Ettől kezdve szeretni kezdtem az ikonokat.”²² (Az csak historiográfiai legenda, hogy Codreanunak látomása lett volna.) A lényeg: az ikonnál megtalálták az égi vezetőt is, kinek segítségével fohászkodhattak. „Az ikontól és az oltártól indultunk, és egy ideig tévelyegtünk a világban” – írta Moja, aki a légió lapjának első számában kiadta a jelszót is: „Az Ikonhoz!” Mert „nem mi cselekszünk [...], hanem ő, a legyőzhetetlen”.²³ Mármint a legyőzhetetlen Ikon. Csak a légió vezérének kellett megtalálnia a megszólítást, mert a főnök túl bizalmas, a vezető (*conducător*) túl hosszú. A Kapitány (*Căpitan*) megszólítás viszont megfelelt, mert a betyárvezérek hagyományát idézte, azokét, akiket a nép, mint a gazdagok megbüntetőit, igazságszótókként tisztelt. Codreanu tehát olyan bandavezér lett, aki lassan országos politikussá érlelődött. Tanult mások hibáiból. Ott volt 1927-ben Nagyváradon, ahol az országos kongresszusra gyűlő „keresztény” diákok világra szóló botrányt rendeztek, szétverték a zsinagógát, zsidó boltokat, majdnem megölték a magyarságával tüntető zsidó szállodatulajdonost. Nem igaz, hogy Codreanu is aktívan randalírozott volna, inkább tanult. Azt, hogy verekedések helyett fegyelmezett erőre van szükség, be kell kerülni a parlamentbe, és megfelelő többséggel, megfelelő pillanatban kell átvenni a hatalmat. Ugyanakkor politikaellenes politikát hirdetett: a pártokat szapulta, azt hangoztatva, hogy a korrupt és korrumpált alakok helyett új emberre van szükség. Látványos – ezeket mozgósító – felvonulásokat szervezett elsősorban Besszarábiában. Hívei kereszteslovagosságot adtak elő: a Kapitány kereszttel a kézben vonult, olyan lovasok élén, akiknek a mellére fehér keresztet varrtak. Az énekes-gyalogos menetelés olyan gyakorlat lett, amely az ország megismerése mellett annak birtokbavételét is jelképezte. (Külön attrakció volt Codreanu jelenése. A forgatókönyv a következő: a legionárius lovasok egy-egy faluban összehívták az embereket, és közölték, hogy mindjárt jön, akinek jönnie kell, a király, a császár vagy csak egyszerűen Ő.)

Codreanu a légió fedőpártjaként és egyben paramilitáris szervezetként megalapította a Vasgárdát, majd 1931-ben néhányadmagával bekerült a parlamentbe. Nem volt nagy szónok, de a németországi szelek az ő vitorláit is fújták. A Vasgárda hivatalos lapjában ekkortájt fejtette ki, miben látja a jövőt és mit akar: „A világ civilizációját és kultúráját megteremtő árja faj legyőzhetetlen erővel felemelkedik, és a német nép, amelyet ebben a harcában Isten áldott meg, a meghódított erődre kitüzi az első zászlót a svasztikával, a régi árja jellel. A román lesz a harmadik európai nép, amely Olaszország és Németország után győzni fog. Erre a három biztos pontra támaszkodva fognak felemelkedni az öreg Európa megfiatalodott népei.”²⁴ Az 1933-as választásokon már tízesével kerültek

²² CODREANU: *Pentru legionari*, 179.

²³ Ion I. MOJA: *Cranii de lemn*, München, 1951 (stencilezett példány, az Omul Nou sorozatban), 15–17.

²⁴ Hitler biruito in Germania, Pământul strămoșesc 1933. április 9.

volna be Codreanu hívei a parlamentbe, ha az utolsó előtti pillanatban a liberális miniszterelnök, Ion Duca be nem tiltja a Vasgárdát. Válaszként három legionárius lelőtte Ducát, majd feladták magukat a rendőrségen. Codreanu elrejtőzött, majd a perben megjelent. A haditörvényszék felmentette, csak a három tettest ítélte el. Ennek érzelmi okai is voltak, mert időközben az öreg George Cantacuzino tábornok, világháborús hős, lelkesen felkarolta a mozgalmat. Egykori bajtársai, a bírák pedig nem szívesen ítélték volna el. De talán ennél is fontosabb az, hogy a király, II. Károly még meg akarta szelídíteni a Vasgárdát, pontosabban használni a pártok ellen. Igaz, élettársa, az egyébként katolikus Elena Lupescu zsidó származása miatt a legionárius antiszemitizmus egyik fő célpontja volt. De a király a liberálisokat is gyűlölte, hiszen a korábbi liberális vezér Ion I. C. Brătianu („a nagy Ionel”) apjával és vele szemben is kíméletlenül viselkedett.

A Vasgárda tehát erkölcsileg megerősödve került ki a Duca-perből, Codreanu pedig az elkövetkező évet munkatáborok szervezésére fordította. A táborokban értelmiségiek, munkások, parasztok, diákok együtt dolgoztak és egyformán éltek. A táborvilág a legionárius utópia előképe lett. Olyan vonzóerőt gyakorolt, hogy a hatalom célszerűnek tartotta a betiltását. És tette ezt annál is inkább, mert a mozgalom egységét nem sikerült megbontani. Márpedig Mihail Stelescu, Codreanu egyik korábbi odaadó híve kemény ellenmozgalmat szervezett, visszafogta az antiszemita propagandát, a Kapitányt nem ki-mélte, lapjában mint lengyel, német, magyar származású idegent egyenesen az országból való távozásra szólította fel. Ezek után tíz önkéntes kórházi ágyán lőtte szitává Stelescut, majd fejszével megcsönkította, hogy – mint hangsúlyozták – egyszer s mindenkorra ki-irtsák az árulás krónikus jelenségét a román életből. A bíróság a tetteseket – mintegy figyelmeztetésként – életfogytiglani kényszermunkára ítélte. Ugyanakkor jelzésértékű lehetett az is, hogy mind Duca, mind Stelescu gyilkosai a börtönben viszonylag szabádon mozoghattak, az átlagosnál jobb ellátásban részesültek. A király és a mozgalom még nem hasonlottak meg végzetesen. Sőt az uralkodó még anyagilag is támogatta a marosvásárhelyi diákkongresszust, amelyen viszont már élesen támadták a királyi szeretőt, sőt a Vasgárda elleni esetleges kemény kormányzati fellépés megtorlásaként halálcsapatok szervezését határozták el – ezek egyikének a célja maga a királyi szerető megölése volt. A hatalom és a mozgalom birkózásában újabb menetnek bizonyult az, hogy Románia nyugatbarát külpolitikája ellenére hét legionárius önkéntes Spanyolországba ment harcolni. Ketten, Moța és Vasile Marin 1937 elején életüket veszítették, koporsóikat körbehordták az országban, a bukaresti temetés pedig valóságos diadalmenetnek bizonyult, olyan fegyelmezetten vonult fel a Kapitány a mintegy kétszáz pap és tízezernyi zöldinges élén. A király ezek után titokban felajánlotta Codreanunak a miniszterelnökséget, cserébe viszont a mozgalom kapitányi tisztét követelte. Codreanu azzal az ürüggyel, hogy a mozgalom még nem készült fel a hatalomgyakorlásra, elutasította az ajánlatot. Az 1937 decemberében esedékes választásokon akarta felmérni az erőviszonyokat. A Vasgárda betiltása ugyan érvényes volt, de Codreanu Mindent a Hazáért névvel olyan fedőpártot alapított, amelynek főnöke, Gheorghe Cantacuzino őt felhívásaiban politikai főnökének nevezte. És ez a párt a választások előtt szalonképesse is vált, mert mindenki meglepetésére a parasztpárti vezető, Iuliu Maniu, Gheorghe I. Brătianu, a németbarát

liberális szakadár párt vezetője és Codreanu megnemztámadási szerződést kötött a választások tisztasága érdekében. És ehhez a paktumhoz még a Zsidó Párt is csatlakozott. Ennél már csak nagyobb meglepetésként hatott, hogy 1937 decemberében Románia történetében először a választásokat lebonyolító kormány pártja, a liberális párt nem tudta megszerezni a szavazatok többségét, be kellett érnie 37 százalékkal. A húsz százalékos szerzett Parasztpárt után a legionárius párt következett 17 százalékkal, amelytől – a félmillió megszerzett szavazat mellett – állítólag még 300 ezer szavazatot el is csaltak. A király ezek után a mintegy tíz százalékos szerzett antiszemita párt egyik vezetőjét, Octavian Gogát nevezte ki miniszterelnöknek. Nem kétséges, az utóbbit az uralkodó el akarta koptatni, és ez a stratégia sikerült is: az antiszemita kormánypolitika gazdasági káosszal fenyegetett, mire a király 1938 februárjában bevezette saját diktatúráját. Százával tartóztatták le a legionáriusokat. Codreanut hazaárulás vádjával perbe fogatta, hamis „bizonyítékok” alapján tíz évre ítélték, november végén viszont a Duca és Stelescu gyilkosaival együtt megölette. A gyilkossággal a király Hitler ötödik hadoszlopát akarta felszámolni. Az ürügy az volt, hogy a mozgalom terroristái több támadást hajtottak végre. Ezeket Horia Sima irányította, és a mai napig nem tudni biztosan, hogy Sima ügynök volt-e vagy sem, és a titkosszolgálatok vezetőjének, Moruzovnak az utasítására járt-e el. A körülmények mindenesetre gyanúsak. Codreanu ugyanis a leghatározottabban nyugalomra intette a kintieket, hangsúlyozva, hogy minden terrorakcióval a bebörtönzöttek életét kockáztatják. A sikeres terrorcselekmények elsősorban zsidók ellen irányultak, a kolozsvári gázgyár felrobbantása például nem sikerült. Sima viszont arra hivatkozott, hogy fellépésével éppen a Kapitány életét akarta megmenteni. Tény, hogy amikor a 1940-ben a németek megszelídítése érdekében a királynak már vasgárdistákat is be kellett vonnia a kormányba, Sima – aki csodával határos módon mindent ép bőrrel megúszott – a kabinet tagja lett. Pedig közben véres eseményekre került sor. Egy hatfős kommandó például 1939 szeptemberének végén a Kapitány meggyilkolásának megtorlásaként megölte Armand Călinescu miniszterelnököt. A gyilkosok tettük után bevonultak a rádió épületébe, és bemondták a miniszterelnök „megbüntetését”. Elfogásuk után halálra kínozták őket, tetemeiket közszemlére tették, és a következő napon a bebörtönzött legionáriusokat is megtizedelték, tetemeiket ugyancsak közszemlére tették. Így a légióról az a szólas járta, hogy olyan, mint a krumpli, a java a föld alatt van. 1924 és 1939 között az emberáldozatok aránya 501 a 11-hez az államhatalom javára. Az üldözés viszont erősítette a Vasgárdát, rokonszenveket ébresztett, Simával pedig új nemzedék indult a hatalom felé.

Ám a célbaérés nem a legionisták érdeme volt. Miután Sztálin Besszarábiából kiparancsolta a román hadsereget, Erdély északi részét pedig Hitler Magyarországnak adta vissza, 1940 szeptemberének elején Ion Antonescu tábornok a királyt arra kényszerítette, hogy adja át a trónt fiának, Mihálynak, ő pedig államvezetőként, diktátorként gyakorolta a hatalmat. És mivel Hitlerék megkívánták azt, hogy az új hatalom népi bázist is biztosítson magának, Antonescu miniszterelnök-helyettesként maga mellé vette Simát, és a belügyi, valamint a külügyi tárcát átengedte a Vasgárdának. Megalakult a nemzeti-legionárius állam, a kettős hatalom azonban rövid életűnek bizonyult. A Vasgárda ha-

mar elhasználta saját magát. Az újrateremtéseket és az utcai imádkozást lassan megunta a közvélemény. Egymást érték a zsidók és a jómódúak elleni atrocitások is, a gyárakba kinevezett nemzeti komisszárok dilettantizmusa a gazdasági életet rombolta, aztán közfelháborodást váltott ki az is, ahogy a Kapitány halálának második évfordulója előtt két nappal a jilavai börtönben 64 volt minisztert, főrendőrt, beosztottjaikkal együtt lemészároltak, majd a nemzeti történést, Nicolae Iorgát is lelőtték. Hitlernek a Szovjetunió elleni támadáshoz stabil hátországra volt szüksége, ezért szabad kezet adott Antonescunak a rendcsinálásra. Január végén az államvezető egyszerűen leváltotta a legionárius minisztereket és megyei prefektusokat, amire kitört az úgynevezett legionáriusfelkelés, szabályos polgárháború, aminek a tábornok két nap alatt véget vetett. A legionáriusok egy részét börtönbe vetette, míg Simát és jó néhány társát a nácik kimentették Németországba, hogy adott esetben felhasználják őket.

Ennek is eljött az ideje. 1944. augusztus 23-án a király letartóztatta Antonescut, a román hadsereg immár egykori szövetségese ellen fordította fegyvereit. Sima Bécsben kormányt alapíthatott, de komoly haderőt nem tudott kiállítani. A Vaszgárda a nürnbergi törvényszéket is elkerülte, viszont veszélyes szervezett erőnek bizonyult. A kommunisták átmeneti semlegességi egyezséget kötöttek velük, majd irgalmatlanul eltávolították a „Pártba” belépett egykori legionáriusok többségét, az ötvenes években a börtönök inkább kínzótáborok voltak, mintsem fogdák. Aztán jött az „átnevelés” időszaka, és 1962–64-ben mintegy hatezer egykori legionáriust helyeztek szabadlábra.

1990 után a légionarizmus újra felütötte a fejét, kisebb-nagyobb szervezetek alakultak, és elsősorban emlékező megmozdulásokat szerveztek. De alapvetően a legionárius emlékirat-irodalom született újjá, azaz inkább nosztalgiamozgalom lett, mintsem lehetséges parlamenti erő. Az 1990 után időkben megindult az akció Codreanu szentté avatásáért is, de nem járt sikerrel, igaz, az interneten, egyes legionárius honlapokon szentként jelenítik meg, és van kolostor, amelyben szentként tisztelik.²⁵ Egyelőre azonban nem mondható el Romániáról az, amit Finkielkraut Franciaországról felidézett. Nem kétséges, ma a romániai demokrácia jobb karban van, mint az 1930-as években. És a geopolitikai helyzet is más. Csakhogy – mint Pierre Milza az említett rádióműsorban hangsúlyozta – a fasizmus csak egy szó, más szavak mögött fasizmusra emlékeztető jelenségek is megjelenhetnek. Ilyen az antiszemitizmus. Kérdés: milyen volt a legionárius antiszemitizmus? Az antiszemitizmus milyen mértékben velejárója-e a fasizmusnak?

Légionárius antiszemitizmus

A történelem tanúsága szerint a fasizmus a romlott demokráciából, a nyomorból és a frusztrációból származik, egyszóval: válságtermék. Legtömörebb meghatározása szerint *palingenetikus* – azaz teljes megújulást célzó – ultranacionalizmus.²⁶ Mussolini sokáig osto-

²⁵ Mihai Răzvan ROTARU: *Fals acatist dedicat liderului legionar Valeriu Gafencu*, www.dezvalui.ro/exclusiv/475902-fals-acatist-dedicat-liderului-legionar-valeriu-gafencu.

²⁶ GRIFFIN: *I. m.*

baságnak tartotta Hitler rasszizmusát, kemény ateista kijelentéseket tett, de aztán Istent is beleszötte megnyilatkozásaiba, és 1938-ban megszülettek az olasz zsidóellenes törvények is. Részben valamiféle szelepként a fenyegető gazdasági és társadalmi válság okozta elégedetlenség enyhítésére, részben a hitleri szövetség biztosítására. Hitlernek a *Mein Kampf*-ban kifejtett antiszemitizmusa morbid bűnbeesés-történet. Lényege: „a zsidó” felborította a természet rendjét, „a zsidó bacilus” megrontotta az északi ember véréét, „a zsidó” a létért való harc természetes állapotába bevezette az absztrakt gondolkodást, így aztán Hitler végrendeletében „a zsidó” már szellemi faj. A hitleri rasszizmus rájátszott a régi antijudaista és az új antiszemita fantazmákra, de magát azzal tette korszerűvé, hogy tudományosnak nevezte, és e „tudomány” művelésére hatalmas apparátusokat tudott mozgósítani. A legionárius antiszemitizmus ehhez képest régi és új antijudaista zsigeri indulatok, naiv képzetek képlékeny halmaza, brutális tettekkel és olykor a groteszk, komikus megnyilatkozásokkal. Maga a mozgalom is az antiszemita diákmozgalmakból nőtt ki. Azok mögött pedig ott állt az 1918–20 előtti hagyományos óromániai alkotmányos rend, amelyben a zsidók védelem nélküli idegenek, tehát nem román állampolgárok, akiket törvények nem védtek, legfeljebb sújtottak, viszont a gazdasági életben kulcsszerepet játszottak. 1878-ban csak egyéni emancipációra került sor, 1920-ban viszont a trianoni béke kimondta az emancipációt és a kisebbségvédelmet is. Ezért Nagyrománia megteremtője, Ion I. C. Brătianu Párizsból hazatérve még Sinaián leszállt a vonatról, és autóval folytatta útját, attól tartott, hogy a bukaresti vasúti állomáson dühös tüntetők várják.²⁷ A romániai antiszemitizmus szenvedélyével minden komoly politikai erőnek számolnia kellett. A liberálisok manipulálni próbálták, a parasztpártiak radikálisan elutasították. Codreanu kemény antiszemita légkörben nőtt fel, mániákus megnyilatkozások és pragmatizmus egyaránt jellemezte, sőt néha váratlanul udvarias gesztusokat is tett. „Meg kell semmisíteni a zsidókat, mielőtt ők semmisítenek meg minket”, és ezért „az utolsó zsidónak is el kell hagynia az országot”²⁸ – fejtette 1938 elején háromórás interjú alkalmával annak az angol zsidó újságírónak, akit bukaresti zsidó ismerősei óvtak attól, hogy felkeresse a zsidófaló gyilkost. Aggódtak is ezen újságíró életéért, de Codreanu nagyon barátságos volt vele. Kétszer is fogadta, és még a Predealra is meghívta magához síelni (ami elmaradt). „Szeretem önt” – mondta neki a Kapitány, aki az interjú alkalmával adott neki egy képet, és miután megjelent az interjú, még a könyvét is, dedikációval: „Sok szeretettel korrekt újságírói magatartásáért”.²⁹ Viszont miközben tüzet okádott a zsidókra, azt is elmondta, hogy hatodik érzéke van ahhoz, hogy bárhol megismerjen egy zsidót, és ilyenkor elfogja valamiféle borzalom.³⁰ Ezek után meg is je-

²⁷ Henri PROST – Valer MOGA – Valeria PIORAȘ: *Destinul României (1918–1954)*, Compania, București, 2006, 55.

²⁸ Alexander Levvey EASTERMAN: *King Carol, Hitler and Lupescu*, Gollancz, London, 1942, 230. (Easterman interjúja a Daily Herald-ban jelent meg, de lehet, hogy azonos a Gazeta de Vest-ben ismertett interjúval, mert „a zsidókérdés” megoldásának három módját némileg hasonlóképpen fejtegette. Az újságíró emlékezete sem volt túl pontos, mert arról írt, hogy Codreanunál tett látogatása alkalmával Cantacuzino tábornokkal is találkozott – aki ekkor, 1938 elején már nem élt.)

²⁹ *Uo.*, 239.

³⁰ *Uo.*, 238.

gyezhette az újságíró, hogy nem tudja megfejtetni „a zsidóverő gyilkos” irányában tanúsított „barátságos magatartásának rejtélyét”.³¹ Az ilyen rejtélyeket nem is lehet megfejtetni, de különböző gesztusokból össze lehet állítani valamiféle képet.

A legionárius antiszemitizmusnak több rétege volt. A legelső réteg: a babona. Ha nem volt, kitalálták. Például amikor az 1923-as összeesküvők magyarázatot kerestek arra, hogy „az aljas románok” miért adták el magukat a zsidóknak, rájöttek, hogy „a rabbi igézte meg” őket.³² Ez ma már vicclapba illő korántsem vicces gondolkodásmód a vérváddal párosult, és olyan tudós, mint Nicolae Paulescu (aki feltalálta az inzulint), hosszan ecsetelte, hogy a zsidók miként készítették el keresztény vérrrel a gyümölcssalátát.³³ A bukaresti pogrom folyamán az egyik zsinagógában a legionáriusok megkínózták az ott imádkozó fiatalokat, majd egyiküket arra kényszerítették, hogy fújja meg a sófárt. Meg is történt, mire a sófár hangjától úgy megijedtek a harcosok, hogy inkább elmenekültek. Az egyik rabbinak két fiát apjuk szeme láttára lőtték le, de miután az apát három lövés után sem találták el, babonából megkímélték,³⁴ keresztet vetettek és elszaladtak.³⁵

A legionárius antiszemitizmus legfelső rétege Codreanu által is vallott modern zsidó=kommunista=bankár egyenlet. Mindezt kiegészítették az antiszemita propaganda alkalmi abszurdításai. Például Moța szerint a zsidók azért nem isznak alkoholt, mert józanul maradva le tudják igazni a keresztényeket, akiket viszont itatnak. Ezért részeg zsidót nem is lehet látni, ám végül is „a keresztény nemesebb, mint a zsidó”.³⁶ Codreanu 1930-as körlevelében azt fejtette ki, hogy a „hárommillió zsidó naponta hárommillió kenyér. Hárommillió kenyér 10 kenyérrel teli vonat, melyek naponta mennek be a sárkány szájába.”³⁷

Codreanu antiszemitizmusa mániákus obszesszió³⁸ és egyben manipulációs eszköz volt. Jellemző az, ahogy 1930-ban a besszarábiai felvonulást anyagilag támogató Alexandru Vaida Voevod belügyminiszternek kereken megvallotta: „Önmagában az antiszemitizmus nem program, de összetarthat mint jelszó.” És a zsidók térhódítása miatt „arra törekszem, hogy felrázzam a fiatal nemzedéket, a gyerekeket, hogy olyan nemzedéket neveljek fel, amely képes lesz állni a versenyt a zsidókkal. A moldvai különleges román fajta, lagymatag, álmodozó. Fel kell rázni, fel kell ébreszteni, meg kell acélozni.”³⁹

Codreanu maga az antiszemita erőszakcselekményektől tartózkodott, tiltotta is azokat. Viszont ha ilyesmire sor került, kiállt a tettesek mellett. Pereikben ügyvédként lépett

³¹ Uo., 239.

³² CODREANU: *Pentru legionari*, 169.

³³ Adrian Gabriel LEPADĂTU: *Mișcarea legionară între mit și realitate*, Cartier, Chișinău, 2005, 53.

³⁴ Alexandru ȘAFRAN: *Un tăciune smuls flăcărilor, comunitatea evreiască din România 1939–1947*, Hasefer, București, 1996, 66–67.

³⁵ Moses ROSEN: *Primejdii, încercări, miracole*, Hasefer, București, 1991, 51.

³⁶ *Totalitarismul...*, I., 268.

³⁷ *Totalitarismul de dreaptă în România 1927–1931*, II., szerk. Ioan Scurtu – Natalia Tampa – Cristian Troncotă – Dana Beldiman, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000, 214.

³⁸ Mihai CHIOVEANU: *Între liturghii și defilări: naționalismul palingenetic al Mișcării Legionare* = *Istoria recentă altfel*, szerk. Andi Mihalache – Adrian Cioflâncă, Iași, 2013, 276.

³⁹ Arhivele Naționale, Sibiu, Fond Vaida Voevod, 21. nr. Caietul 1. 15.

fel, a jogi érvelést viszont az antiszemita tirádák helyettesítették. És a terroristákat bevette a mozgalomba: a különböző atrocitásokkal vádolt papot, Ion Dumitrescut titkárként alkalmazta, egy zsidó diákot lelövő Nicolai Totu parancsnoki tisztet kapott.

A tények – és Codreanu gyakori kijelentései az ország zsidótlanításáról – makacsak, ugyanakkor a Vasgárdáról szóló irodalomban elő-előfordul Codreanu antiszemitizmusának mentegetése. Elképzelhető, hogy hiteles David Şafran rabbi beszámolója, arról, hogy a Kapitány 1937 februárjában nagy szeretettel fogadta őt, hosszan elbeszélgetett vele, és végül érzékeny búcsút vett tőle. Mondván:

Nem tudom, hogy megoldottunk-e problémákat, de egy parányit tanultam a hit végételen titkárból. Nem azért jöttem, hogy gyűlöletet és viszályt keltsék. Lelkem tiszta. Nem tudom, hogy minden legionárius úgy gondolkodik-e, mint én. Ha egy zsidót megvertek vagy megsebesítettek, vagy erkölcsileg megsértettek, bocsásson meg a tetteseknek. Ők csak emberek, lehet még jó keresztények. Mi nem a magasabbrendű embert akarjuk kinevelni, hanem az ember-embert.

Şafran még eltűnődött azon, jól teszi-e, ha közzé teszi ezt a beszélgetést, de láttatni akarta „egy olyan politikai vezető prekoncepcióit, aki életével fizetett meggyőződéséért, magával rántva ártatlan, némi kis igazságra szomjas tömegeket”.⁴⁰

Ezzel együtt megmosolyogtató az a nézet, mely szerint „elméletben Codreanu egyáltalán nem ellenezte a zsidók asszimilációját, ha ezek valóságosan és teljességgel elfogadják a románizmus értékeit. Az ország üdvére való veszélyt abban látta, hogy a zsidók nem mondanak le jellemükről és hagyományaikról.”⁴¹

A Codreanu-apológia oka az, hogy Sima irányítása alatt rosszabb lett a helyzet, őt pedig „jó időben” gyilkolták meg, amikor a történelem nem tette próbára. Nem tudni, mit tett volna, ha hatalomra kerül, nem tudni, hogy miként váltotta volna be antiszemita programját. A groteszk és az abszurd keveredik abban, ahogy Nae Ionescu filozófus-matematikusi régi barátjának, Mihail Sebastian írónak kifakadt a Goga-kormány antiszemitizmusa miatt:

Hogyan lehet azt állítani, uram, a román állampolgárok egy egész kategóriájáról, hogy előhús-kereskedelemmel foglalkoznak? Ez rágalom, és minden egyes román állampolgárnak joga van a minisztert perbe fogni ezért a gyalázkodásért. Hogyan lehet, uram, öngyilkosságra és deklasszáásra kényszeríteni egymillió embert anélkül, hogy ne veszélyeztetnék magának a román államnak az alapjait?

Igyekeztem megnyugtatni – jegyezte fel Sebastian a naplójában –, és arról biztosítani, hogy a zsidók lassú, sőt erőszakos legyilkolása nem olyan súlyos probléma, főleg azért, mert a Vasgárda sem fog másképpen eljárni.

⁴⁰ David ŞAFRAN: *Karl Marx antisemit*, Ierusalim, 1979. Idézi *Ţin luptele tineretului român*, szerk. Duiliu Sfinţescu, Fundaţiei Culturale Buna Vestire, Bucureşti, 1993, 232–233.

⁴¹ Mariano AMBRI: *I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania (1919–1945)*, Jouvence, Roma, 1980, 226.

Tettleg így van, de szellemileg nem – válaszolta Nae. Mert, kedvesem, bármekkorát is nevetsz, nagy különbség azon ember között, aki gúnyból öl meg téged és aközött, aki ugyanezt teszi, de lelki fájdalommal.⁴²

Nae csodálója, Constantin Noica filozófus, a Sima-időszak vezérpublicistája így adta elő mestere lelki fájdalmát: „zsidó barátainkat nem annyira azért sajnáljuk, mert szenvedni fognak a legionárius mozgalomtól”, hanem azért „sajnáljuk a szenvedésüket, hogy egyáltalán nem vehetnek részt a román holnapban”, mármint a legionárius győzelemben – „még reményük sincs rá, még ennek illúziója sem”.⁴³ Émelyítő képmutatás, kísérteties jóslat. Igaz, még két múlva jött el a holnap – Simával.

Sima a terrorista és anarchista antiszemitizmust képviselte és azzal együtt sodródott. Sőt sietnie kellett a zsidók kifosztásában, nehogy a németek és az erdélyi szászok megelőzzék. Az Antonescuval való meghasonlás egyik oka az volt, hogy míg az államvezető a fokozatosságot próbálta érvényesíteni a gazdasági élet működésének biztonsága érdekében, a Vasgárda gátlástalanul járt el. Az antiszemita atrocitások egymást érték, boltokat fosztottak ki, útonállók módjára raboltak, a vonatból dobta ki zsidó házalókat, csak hogy a mozgalom itt nem állt meg. Megjelent a horizonton az, amit József Attila kifejezésével „fasiszta kommunizmusnak” nevezhetünk. Mert a zsidók elleni fellépéssel a burzsoázia elleni általános fellépés igénye is jelentkezett; a fasiszta forradalom logikájából következett ez. Programszerűen nem jelent meg, csak vízió szintjén. Legnyitabban talán egy rendhagyó legionárius, Emil Cioran – korunk talán legnépszerűbb neognosztikus prófétája – vázolta fel, hogy ez a forradalom mit jelenthet. 1936-ban a *Románia színeváltozása* című könyvében határozottan szembefordult legionárius antiszemitizmussal, amely minden rossznak az okát a zsidók jelenlétéből eredeztette, viszont az antiszemitizmust nem vetette el: „Az antiszemitizmus önmagában nem oldja meg egy nép nemzeti és társadalmi kérdéseit. Csak tisztító művelet és semmi több. A nép alkati bűnei azért még ugyanazok. A román nacionalizmus szűklátókörűsége abból fakad, hogy ez a nacionalizmus az antiszemitizmusból eredezteti magát. Egy periférikus probléma a mozgalom és szemlélet forrása.” Az antiszemitizmussal való mozgósítás Ciorannál fasiszta társadalmi forradalom víziójába torkollott: „Mennyivel jobbak a román kapitalisták, mint a zsidók? Ugyanaz a bestialitás jellemezi egyiket és másikat is. Nem hiszem, hogy olyan nemzeti forradalmat csinálhatnánk, amely megsemmisíti a zsidó kapitalistákat és megkíméli a románokat. Az a nemzeti forradalom, amely az oláh [valahi] kapitalistákat meg akarja menteni, álarcosbál lenne.”⁴⁴ És valóban, Simáéknak túl kellett lépni az újratemetéseken, a mozgósított tömegek igényeit ki kellett elégíteni. Ezt azonban egyre inkább csak a kommunizmussal közös lépésekkel lehetett volna, mint például a kőolaj-kitermelés államosítása. Márpedig éppen a kőolaj adott Romániának olyan rendkívüli nemzetközi jelentőséget, elengedhetetlen volt például a hitleri hadigépezet működtetéséhez. A fasiszta kommunizmus ezt keresztelte a maga anarchiájával. A legionárius felelőtlenségre

⁴² Mihail SEBASTIAN: *Jurnal 1935–1944*, Humanitas, București, 1996, 146.

⁴³ Constantin NOICA: *Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru*, Vremea 1938. január 30.

⁴⁴ Emil CIORAN: *Schimbarea la față a României*, Humanitas, București, 1990, 127.

mi sem jellemzőbb, mint amit Cioran a kommunista Belu Zilbernek mondott: „A Vasgárda kitörli a seggét Romániával.”⁴⁵ Fordítva történt.

A légionárius végjátékot groteszk borzalom, az 1941. januári legionárius puccsal párhuzamos bukaresti pogrom tetőzte be. Ma is találgatni, hogy netán külföldi, mindekelőtt szovjet, netán angol ügynökök is belejátszottak-e az anarchia fokozásába. Viorel Trifa, a majdani amerikai püspök – aki akkor a diákszervezet élén lelkesen követelt légionárius kormányt – nyújtja talán a leghitelesebb magyarázatot a pogromra. Ennek ötlete az egyik légionárius-székházban született, amikor „valaki felvetette a zsidó negydek megtámadását azért, hogy megbüntessék azokat a zsidókat, akik Antonescunál intrikáltak a légionáriusok ellen, és azért, hogy elvegyék a kedvüket az ünnepléstől akkor, ha vereséget szenvednek a légionáriusok, ahogy ez a Goga-kormány bukásakor és Codreanu meggyilkolásakor történt”. Egyébként Vasile Iașinschi – a zsidóüldöző törvénykező intézője – és Dumitru Groza megpróbálták a pogromnak elejét venni, de hiába, mert túl sokan voltak a csavargók. Trifa arról is tud, hogy Groza felhívta telefonon Antonescut, katonaságot kért, de azt a választ kapta, hogy nincs rendelkezésre álló erő.⁴⁶ Azt nem ecseteli, hogy zsidógyilkolásra felhívó plakátot tett közzé, és pisztolyosan maga is részt vett a pogromban.⁴⁷ Az egyik posztlégionárius szerint egyetlen légionárius sem vett részt a pogromban, nem is lett volna ésszerű, mert a fő ellenség Antonescu volt.⁴⁸ Ezt jól megfűszerezi Paul Goma, az egykori polgárjogi harcos, akinek regényei a szabad világban nagy sikert arattak, olyannyira, hogy Romániából kiüldözték és Párizsban telepedett le. Aztán 2002-ben írt egy antiszemita brosúrát, amelyből többek között azt is megtudjuk, hogy a vágóhídi szörnyűséget Ilja Ehrenburg szovjet író találta ki, és a lakosságot terrorizáló lumpenproletárokat a Szovjetunióból hozott légionáriusuniformisba öltöztették⁴⁹ – sajnos nem tudni, hogy kik.

Antonescu zsidópolitikájának a paradoxona, hogy amikor megindult a Szovjetunió elleni támadás, a hátszágban minden „egyéni buzgalomból” zsidót ölő légionáriust azonnal haditörvénszék elé állíttatott és kivégeztetett. Viszont nem is a szlávokat, hanem a zsidókat deklarálta fő ellenségnek, és Antonescunak mintegy 400–450 ezer zsidó olykor minden képzeletet felülmúló kegyetlenséggel való legyilkolása szárad a lelkén. Aztán a hadi helyzet alakulásának hatására egyre kíméletesebb lett, amikor aztán 1946-ban bíróság elé állították, azt hangsúlyozta, hogy neki köszönhető a romániai zsidók élete. És ez bizonyos fokig igaz, 1944-ben nem adta ki a még életben hagyott romániai zsidóságot Hitlernek.

A romániai holokauszt nem a Vasgárda műve, viszont annak morális, vagy pontosabban amorális előkészítésében szerepet játszott. Önfeladt légionáriusok egyenesen tagadják azt, hogy Codreanu antiszemita lett volna. Ezt az önfeladtságot Mircea Eliade kép-

⁴⁵ SEBASTIAN: I. m., 294.

⁴⁶ Viorel D. TRIFA: *Memorii*, Limes, Cluj-Napoca, 2003, 31–32.

⁴⁷ ROSEN: I. m., 51.

⁴⁸ Ion COJA: *Legionarii noștri*, Artemis, București, 2001, 174.

⁴⁹ Paul GOMA: *Șăptămăna roșie*, http://foaienationala.files.wordpress.com/2009/08/frp_saptamana_rosie_ianuarie_2007.pdf.

viselte a legmagasabb fokon, emlékirataiban legionárius múltját *felix culpá*nak nevezte. És valóságos Codreanu-apológiát vetett papírra: „Nem tudom, miként fogja a történelem megítélni Corneliu Codreanút.” Mert „számára a légionáriusmozgalom nem politikai jelenség volt, hanem vallásos etikai lényegű jelenség. Gyakran hangsúlyozta, hogy nem érdekli a hatalom megszerzése, hanem az »új ember« megteremtése.” Codreanu tudta, mi készül ellene, menekülhetett volna, de „hitt az áldozat szükségyszerűségében, úgy vélte, minden újabb üldözés csak megtisztítja és megerősíti a mozgalmat, hasonlóképpen, hitt saját sorsában és a Mihály Arkangyal támogatásában”. És „valószínűleg Codreanu és oly sok légionárius abban a meggyőződésben halt meg, hogy áldozatuk siettetni a mozgalom győzelmét”. Ő maga pedig csíkszeredai fogságában is arról győződött meg a légionáriusokkal való beszélgetései során, hogy „a légionárius mozgalom szerkezete és hivatása misztikus szektáé, nem politikai mozgalomé”. A börtönben volt egy külön szoba, ahol valaki folyamatosan olvasta a Bibliát, és óránként váltották egymást. Hajnali 3 és 5 óra között is rendszeresen akadtak imádkozók. Így: „A modern kereszténység történetében ritkán fizettek több vérről a börtököért, az imáért és az Istenbe vetett vak hitért.” Annál nagyobb a felelőssége azoknak a légionárius vezetőknek, akik szerint az 1940. november 30-i gyilkosságokkal megsemmisítették a korábbi véráldozatokat.⁵⁰ Ugyanakkor Eliade Simát nem nevezte meg, tartott a légionáriusok bosszújától. És okkal, mert még a feleségének is megesküdt, hogy nem lépett be a légióba. Márpedig ha határozottan megtagadja a légiót, akkor a bosszúállók nyilvánosságra hozhattak volna egyet és mást, légionárius cikkei mellett azt, hogy indult az 1938-as képviselő-választáson is. Legtöbbször ő ártott saját magának, amikor az egész nácizmust vallásos jelenséggé állította be. *A labirintus próbája* című interjúkötetében önfeledt tudatossággal így szólt el magát: „Az aztékok számára az emberi áldozatnak az volt az értelme, hogy az emberi áldozatok vére a napistent és általában az isteneket táplálja. Az SS számára emberek millióinak megsemmisítése a lágerben szintén értelemmel bírt, ugyancsak eszkatológikus jellegűvel. Azt hitték, hogy a jót képviselik a rossz ellenében. [...] Az aztékok azt hitték, a napistent segítik, a nácik és az oroszok azt hitték, a történelmet valósítják meg.”⁵¹ Ezek után nem csoda, hogy akadt, aki Eliade egész vallástudományából kiolvasta a fasiszta, antiszemita üzeneteket. A vád: Eliadét nem érdeklik az erkölcsi kérdések, ennek megfelelően vetette el a zsidó-keresztény hagyományt. A szakrális jelenség, a szent időtlenségével szemben a történelem romlás, pontosabban ciklikus, örök visszatéréssel jellemezhető. Eliade értelmezésében ennek vetett véget a lineáris történelem, ami zsidó-keresztény találmány. Ez deszakralizálja az univerzumot, megsemmisíti a kozmikus vallásokhoz kapcsolódó életörömet, és a modern ember életébe bevitte a szorongást. A náci koncentrációs táborok áldozata az emberiség élcsapata, akiket a Történelem nevében vittek máglyára. Ugyanakkor ők, az áldozatok is felelősek, hiszen saját teremtményük: a Történelem áldozatai. A szakrálishoz, az eredethez való eliadei örök visszatérés az antiszemitizmus örök visszatérése. És a végén – sejteti Dubuisson – még az azték, a náci és a szovjet

⁵⁰ Mircea ELIADE: *Memorii 1907–1960*, Humanista, București, 1997, 349–353.

⁵¹ Mircea ELIADE: *L'épreuve du labyrinthe. Entretiens avec Claude-Henri Rocquet*, Belfond, Paris, 1985, 146.

tömeggyilkos is *homo religiosus*nak minősül. Eliade „nyugtalanító posztulátuma” a következő: „minden emberi kulturális és civilizációs művet a múltban és a jövőben alá kellett és alá kell rendelni az őt transzcendentáló kozmikus imperatívuszhoz”. A megújuláshoz gyakran vérnek kell folynia és orgiára van szükség. Így állnak helyre a természetes hierarchiák. „A *homo religiosus* újpogánysága nem más, mint ennek a rejtett princípiumoknak és erőknek alávetett és általuk éltetett világnak a követelése”, emez erökhöz kell mindennek igazodnia. Tehát: „A gondolkodás, az ész és az erény feleslegesek és csak áthághatatlan akadályokat jelenthetnek.”⁵² Másik rekonstrukció szerint Eliade Istene visszahúzódott a világ teremtése után, és magára hagyta az embereket. Az Istennel való misztikus egyesülés – az új Birodalomban – csak a zsidók, a választott nép feláldozásával valósul meg.⁵³ Ezek az ítéletek kemények. Az azték–SS párhuzam önmentegetés, magyarázkodás és a régi légionárius a légióban átélt vallásos transzéliáziójának maradványa. De milyen is volt ez a transzéliázió? És ezt miként biztosította a fasizmus és a kereszténység összekapcsolása?

Légionarizmus és ortodoxia

A légionárius mozgalom Codreanu kijelentése szerint „az ortodoxia politikai kifejeződése”.⁵⁴ Akadt olyan romániai származású tekintélyes történész, aki ezt úgy árnyalta, hogy „bizonyos értelemben, és főleg Kelet-Európában az olyan mozgalmak, mint Codreanué, közelebb állnak a cargokultuszhoz, mint a fasizmus”. (A cargokultusz szómágia: a hiedelem, hogy anyagi javakat imával lehet előteremteni – mint ezt egyes melanéziai és afrikai törzsek képzeltek.) Így aztán ugyanez a szerző a Vasgárdát „vallásos megújulásnak” vagy inkább „vallásos hangsúlyokban gazdag megújulási mozgalomnak” tartotta.⁵⁵ A német–román kapcsolatok monográfusa szerint a légionarizmus „tisztán vallásos mozgalom”, antiszemitizmusa „vallásos, nem nemzeti és nem rasszista”.⁵⁶ És egy mai, sokoldalúan tájékozott brit történész szerint: „Ez az egyetlen európai fasiszta mozgalom, amelynek a magva vallás (ebben az esetben a román ortodoxia).”⁵⁷ A mozgalom vallásos jellegét hangsúlyozza az is, aki zsidó gyermekként tapasztalhatta meg, mit ígér neki a Vasgárda.⁵⁸ De vajon – ha már itt tartunk – ez a mag nem kereszténységellenes „vallás”? Vagy inkább mitológia?

⁵² Daniel DUBUISSON: *Mythologie du XXe siècle* (Dumézil, Lévi-Strauss, Eliade), Presses Universitaires de Lille, Lille, 1993, 288–289. (Erről a könyvről a recenzióm: *Eliade és a modern mitológiák*, Buksz 1996/1.)

⁵³ Gianluca NESI: *Mircea Eliade e la mitologia nazista del sacrificio ebraico*, Rivista di filosofia 1998/2., 303–304.

⁵⁴ *Biserica și Legiunea, Biserica și școala* 1940. december 1., 432.

⁵⁵ Eugen WEBER: *Romania = Varieties of Fascism*, szerk. Hans Rogger – Eugen Weber. Toronto–London, 1964, 524, 534.

⁵⁶ Andreas HILLGRUBER: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, Humanitas, București, 1994, 47.

⁵⁷ BURLEIGH: *Sacred Causes*, 270.

⁵⁸ Stephen FISCHER–GALATI: *Codreanu, Romanian National Traditions and Charisma = Charisma and Fascism in Interwar Europe*, szerk. António Costa Pinto – Roger Eatwell – Stein Ugelyik Larsen, Routledge, London – New York, 2007.

Kérdés: miben állt a légionáriusmozgalom vallásos és spirituális jellege? Önámítás volt-e vagy propaganda fogás? Önámítás volt-e az, hogy Codreanu már harmadéves egyetemistaként úgy látta: „Az egyén a nép keretében és szolgálatában áll. A nép Isten, valamint az Istenség törvényei keretében és szolgálatában. Aki megérti ezeket a dolgokat, akkor is győz, ha egyedül van. Aki nem, azt legyőzik.”⁵⁹ Propaganda fogás volt-e az, amit Codreanu a Duca-perben vallott: „Ameddig érvényesül a kommunista misztika, addig szükség van áldozatkésztségre is a román nemzet oldalán. Az ő misztikájuk hatalommal nem győzhető le, hanem csak másik misztikával, az internacionalista kommunista misztikával nem lehet csak nacionalizmusunk misztikájával szembeszállni, fegyelmükkel csak a mi fegyelmünk szállhat szembe, áldozatkésztségükkel csak a mi áldozatkésztségünk, és fanatizmusuk mértékét csak a mi misztikánk fanatizmusa haladhatja meg. Nem engedhetjük meg, hogy egy miliméterrel is nagyobb legyen az ő misztikájuk, mint a miénk, vagy hogy fanatikus áldozatkésztségük meghaladja a miénket, hiszen akkor már másnap legyőznek.”⁶⁰

Ugyanakkor a kor misztika iránti fogékonysága nem propaganda eredménye. 1935 májusában és júniusában az olténiai Maglavitban az egyszerű pásztor Petrache Lupunak látomása volt, megjelent neki az Isten. „Láttam az Apót [Moş]!” – adott hírt a látomásról, és ez lázba hozta a falut, majd egész Romániát. Isten ugyanis – nagy bajuszú, földig érő hajjal borított – öregemberként mutatkozott meg, és megparancsolta Lupunak, mondja meg az embereknek, hogy tartsanak bűnbánatot, tartsák meg az ünnepeket és böjtöljenek.⁶¹ A király is fogadta Sinaian a maglaviti istenlátót. Miron Cristea pátriárka pedig áldását adta a maglaviti templom felépítésére. Codreanu azonban nem nyilatkozott Maglavitról. A pásztor veszélyes konkurense lehetett a Kapitánynak. Egy besszarábiai diák imígyen szellemült át: „A Kapitány misztikus. A Légió küldetés. A Kapitány Isten küldötte, hogy megmentse az országot, miként Petrache Lupu látta Istent, hogy a román nép tisztább és keresztényibb életre térjen vissza. A Légió nem politika, hanem vallás és magas spirituális iskola, amely összeköt azokkal, akik az ősi földért és hitért éltek, dolgoztak és haltak.”⁶² Nem kétséges, Codreanu is hitt a saját küldetésében és saját kinyilatkoztatásában is: „A végső cél nem az élet. Hanem a saját küldetésében és feltámadása a Megváltó Jézus Krisztus nevében. Az alkotás, a kultúra csak eszköz, ezé a feltámadásé, nem cél, mint hitték. Annak a talentumnak a gyümölcse, amelyet Isten ültetett el népünkbe, és amiért számot kell adnunk. Eljön az idő, amikor a föld valamennyi népe, minden halottaival és királyaival és császáraival feltámadnak. Minden népnek megvan a helye Isten trónja előtt. A nép tehát olyan entitás, amely a földön túl is éli életét. A népek a túlvilágon is realitások, nemcsak itt az evilágon.”⁶³ Codreanu a poklokban szenvedni kész hősként jelenik meg. Nemcsak azt mondta, hogy „magunkra

⁵⁹ CODREANU: *Pentru legionari*, 66.

⁶⁰ Arhiva Națională Istorică Centrală, București, Ministerul de interne [a továbbiakban: MID], diverse, 15/1/1934. 28–29.

⁶¹ Dragoş CARCIGA: *Maglavit – miracol sau escrocherie?*, www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/maglavit-miracol-escrocherie.

⁶² MID, 18/1936. 13.

⁶³ CODREANU: *Pentru legionari*, 425.

vesszük e nép minden bűneit”, hanem azt is, hogy „kész akár tízezer évig szenvedni a pokol szurkos üstjében azért, hogy népe egy lépést tegyen a megváltás útján”.⁶⁴ A kollektív megváltást és üdvözülést hirdette végső célként. De vajon keresztény megnyilvánulásnak tekinthető a kollektív üdvözülés?

A félig-meddig szemtanú Makkai László szerint Codreanu nézete az élet céljáról mint feltámadásról „mindenestől az ortodoxia világából nőtt ki” – az imígyen jellemzett ortodoxia világából. Mert „míg a nyugati kereszténység törekvése elsősorban arra irányul, hogy a hívőket felkészítse a bűn ellen vívott egyéni harcra és így jellemzője a személyes eticizmus, addig az ortodoxia célja a halhatatlanság javainak már e földön való közlése, a hívőnek az istenséggel való személytelen, üdvözült egygyéolvasztása a kultusz, a böjt, az imádságos elmélyülés által.” Ez a kollektívizmus, mert hiányzik belőle „az autonóm ember felelősségérzete, [...] tág teret enged a közösségi önzésnek, a kizárólagosságnak, ami a Vasgárdánál a nyílt erőszak rendszerré válásáig fajult. Mintegy mitologikus küzdelemben a román lélek két ősi bűnének, az erőszaknak és a korrupciónak gigantikus harca zajlott le Nagy-Románia életében, a Légió egymásra szabadította ezt a két elemi erőt és a harcban maga is elvérzett.”⁶⁵ Ezt a véleményt antifasiszta román részről sem bocsátották meg Makkainak. Valóban, a lélek kifejezés valamiféle predestinációt sugall. De ha a lélek kifejezést közeggel helyettesítjük, akkor vajon nem helytálló a keserű diagnózis?

Codreanu tisztában volt azzal, hogy amikor kivonta a kardot, élethalálharcot indított el, méghozzá szinte mindenki ellen. Tudta, hogy saját embereit is kordában kell tartania. Amikor elkecseregett a légionáriuskereskedelemben tapasztalt visszaélések miatt, kijelentette: hatalomra kerülve a kincstárból akár csak egy lejt ellopó hivatalnokot agyonlövötte. Megfogva Vasile Coman karját így szólt: „ha azt mondom, Coman, lödd le a te társadat, Dimát, mert lopott, és ha Comannak nem lesz lelkiereje, hogy lelője Dimát, akkor összeomlik az egész légionárius doktrína, és hogy ne kerüljete ilyen helyzetbe, szívből kérlek, hagyjátok el a légionáriusmozgalmat, amíg nem késő [...]. Ez az én figyelmeztetésem.”⁶⁶ A Kapitány tisztában volt követői gyengeségével, azzal, hogy a királlyal csak akkor tud szembeállni, ha mozgalmá hathatós segítséget élvez. Ezért keresett mindig szövetségest. És miközben a nyugatbarát Maniuval fogott össze a király ellen, többször is kijelentette, hatalomra kerülve 48 órán belül csatlakozik a Berlin–Róma tengelyhez. Ugyanakkor került minden kapcsolatot a németekkel, nehogy hazaárulással vádolják. Amikor Fabricius német követ húsz ösztöndíjas helyet ajánlott a gárdának, Codreanu azt is mondta, hogy nem küld senkit, mert csak vádaskodásra adna okot. Egyébként pedig, ha kell, „megvédjük az országot a németek ellen is”.⁶⁷

⁶⁴ Grigore MANOILESCU: *Om din altă plămădă: Corneliu Codreanu* = Gabriel STĂNESCU: *Codreanu și epoca sa*, Crite-
rion, Norcross, 2001, 164.

⁶⁵ MAKKAJ László: *A „nagy román” kísérlet két évtizede* = MAKKAJ László – GÁLDI László: *A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra*, Budapest, 1941, 393–394.

⁶⁶ Vasile COMAN: *Amintiri legionare*, 22. vol. 28. Arhivele Naționale, Cluj-Napoca.

⁶⁷ MID, 6/1930. 200.

Ilyen feltételek között jogos a kérdés: vajon nem a halálvágy dolgozott Codreanu fel-támadás-kultuszában, mert a győzelmet lehetetlennek tartotta, miközben gyakran vizi-onált róla? Azt hiszem, kétesélyesnek látta a küzdelmet. Misztikája világos programmal és politikai érzéssel párosult, annak ellenére, hogy állandóan hangsúlyozta, nincs és nem is kell program. Valójában volt: totalitarizmus, konszenzusos diktatúra az alkot-mányos demokrácia helyett, az erős társadalmi különbségeket nem tűrő, etnikailag ho-mogén népközösség az úgynevezett polgári társadalom helyett. Kérdezve állított progra-mot, amikor mozgalma használati utasításában így fakadt ki: „Programokat, minek? Azt hiszitek, hogy mi nem tudunk mocsarakat lecsapolni? Nem tudjuk a hegyekben rejlő energiát felhasználni és az országot elektromossággal ellátni? Nem tudunk városokat emelni? Nem tudjuk elérni, hogy földjeink a többszörösét teremjék? Nem tudunk gaz-dag földjeink terméséből minden románnak kenyeret biztosítani? Nem tudunk olyan törvényeket hozni, amelyek az időnek és nemzeti sajátosságunknak megfelelő államgép-zet jó működését biztosítják? Nem tudunk öt éves terveket kidolgozni? Nem tudunk a Kárpátok bércein olyan hazát emelni, amely fároszként világít Európa közepén? És amely kifejezi román géniuszunkat? Tudunk.”⁶⁸

Építőtáborai ennek a programnak a műhelyei voltak, és még inkább a légionáriuske-reskedelemre épülő kantinjai. Itt mindenki saját tehetsége szerint fizetett, és ugyanazt evett, mint ő. Politikai érzékre vallott az, hogy nem fejtegette, miként éri el a kitűzött célt, hiszen ha vitára kerül sor, csak alulmaradhatott volna. Van, aki hallgatását az os-tobaság megnyilvánulásának tartotta, valójában ebben rejlett az ereje. A fasiszta vezér csak kinyilatkoztathat. Az érvelést rábízta másokra. Így gazdaságpolitikusa az a Mihail Manoilescu volt, akinek egypártrendszerrel és korporativizmusról szóló könyveit több nyelvre lefordították. A légionáriusmozgalmat erősítő misztika és metafizika hirdetését pedig Nae Ionescu, a Professzor vállalta, aki azt hitte, szellemi fölényével szürke emi-nenciásként és ideológusként irányíthatja a Kapitányt, valójában utóbbi használta fel őt is. Így aztán a Professzor légionárius körökben ilyesmiket mondott: „Az általa tett csoda oly nagy, hogy még őt is meghaladja.”⁶⁹ Sőt: „A Kapitány a második Isten, aki eljött a román nép megváltására. [...] Ő legyen számotokra a bálvány, a második Krisz-tus, mindenben vessétek magatok neki alá.”⁷⁰ Nicolae Petrescu-Comnennek, majdani külügyminiszternek és vatikáni követnek (1938–40) pedig arról beszélt, hogy „a mozga-lom vezetői közötti megbeszélésekbe a Kapitány kimérten és kioktató módon szólt bele. Dialektikája gyenge volt, nem találta a szavakat, mondatfűzése nehézkes volt. Ha nem tudott egy társa érveire válaszolni, akkor energikus gesztussal szavát szegte, aztán réve-dező tekintettel így nyilatkozott: »Igen..., de nekem mondta? Az Arkangyal?«”⁷¹ Ebben is volt valami bölcsesség, mert amit bizalmas körben mondott, másnap már jelentették a titkosszolgálatnak a beépített informátorok. Egyébként a Vaszgárda első ideológusa,

⁶⁸ Corneliu Zelea CODREANU: *Cărticica*, 14., 111–112.

⁶⁹ Constantin PAPANACE: *Cuvânt introductiv* = Nae IONESCU: *Fenomenul legionar*, Antet XX, București, 1993, 11.

⁷⁰ Ion DUMITRESCU-BORȘA: *Cal troian intra muros – memori legionare*, Lucman, București, é. n., 212.

⁷¹ Nicolae PETRESCU-COMNEN: *Amintiri despre Garda de fier*, 1942, 9. Arhiva Națională Istorică Centrală, Arhiva Istorică, Fond XVII. 3526.

Nichifor Crainic szerint a fiatalokat nem is érdekelte, mit mond a Kapitány, mondván, hogy eszméik nekik is vannak, csak látni akarták őt és hinni benne. Míg Mussolini és Hitler maguk teremtették meg a nacionalista pszichózist, Codreanu-nál fordítva történt, ő ennek a lelki állapotnak a terméke lett.⁷²

A vallásos nyelv használata nem román sajátosság. Fasizmus és vallás, illetve kereszténység viszonyának megítélésében eltérnek az álláspontok, mondhatni: két szélsőség között mozognak. Az egyik szerint a fasizmus instrumentalizálja a vallást. Már az I. világháború lövészárkaiban kialakult a vallás és a politika szimbiózisa. A halál borzalmait valami olyan hittel próbálták ellensúlyozni, amelyet keresztény fogalmakkal próbáltak kifejezésre juttatni. Csakhogy „a keresztény diskurzus használata nem tekintendő vallásos hitnek, bár annak látszott”. Sőt: a vallásos szókincs használata visszaélés a hittel, blaszfémia; a vallás a háború foglya lett,⁷³ aztán a lövészárkokból előbújó fasizmusé. A sokat emlegetett megváltás szabadulás „a nemzeti ontológiai válságtól”.⁷⁴ A fasizmus hit a hitben.

Ezzel szemben kialakult az a vélemény, amely szerint a nácizmus a kereszténységből nőtt ki. „A nácizmus – írja az egyik ilyen levezető – nem »Isten halálának« az eredménye, hanem inkább radikális és egyedülállóan borzasztó kísérlet Isten megőrzésére a szekularizált társadalom ellenében.”⁷⁵ Isten halála célzás Nietzsche nihilizmusára, amelyben sokan – nácik és antinácik – a nácizmus egyik forrását keresték. Hitler nem hivatkozott Nietzschére, annál többet Istenre. Istenképzete eklektikus, valamiféle keveréke a teremtető Istennek, a népi szólásmondásban élőnek és a filozófusokénak, akik Istent tételezték, hogy rendszerük megálljon a lábán. Hitler istene egyben valamiféle Zeusz is, aki mellett ott vannak az istennők, a bosszú, az ínség, a béke istennője, sőt a Történelem is, mint a „magasabb Igazság istennője”. És ebben a társaságban akad félisten is: az árja, az ősrégi típus, „az emberiség Prométheusza, akinek agyából a zseni isteni szikrája örök időkre kipattant, újra és újra szítja a megismerés tüzét, amely fénybe borítja a hallgató titkok éjszakáját”.⁷⁶ Vadromantika ez a javából. Hitler pedig Prométheusz utódként jelenik meg, és biblikus nyelven is beszél. A *Mein Kampf*-ban is leszögezte, hogy „a mindenható Teremtő értelmében” cselekszik, „amennyiben a zsidó ellen védekezem, és az Úr művéért harcolok”.⁷⁷ Sőt szívesen élt evangéliumi fordulatokkal is, mintha azokat komolyan vette volna. Olykor pedig ámennel fejezte be beszédét. A szekularizáció nyomán az egyházi kifejezések és fogalmak – sokak számára – tartalmilag kiürültek, a fasiszták azonban új tartalommal szállták meg ezeket a kifejezéseket és fogalmakat.⁷⁸ Így részben látszat, részben szomorú való: a fasiszta nyelv a kereszténységből nőtt ki,⁷⁹ és ez folytatható a

⁷² Nichifor CRAINIC: *Țiile albe – țile negre*, Gandirea, București, 1991, 297.

⁷³ Roger GRIFFIN: *Modernism and Fascism*, Palgrave Schol, London, 2007, 156.

⁷⁴ Michael BURLEIGH: *The Third Reich: a new history*, Pan-Macmillan, London, 2000, 12.

⁷⁵ Richard STEIGMANN-GALL: *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 12.

⁷⁶ Adolf HITLER: *Mein Kampf*, München, 1935, 317.

⁷⁷ Uo., 70.

⁷⁸ Friedrich HEER: *Der Glaube des Adolf Hitler. Anatomie einer politischen Religiosität*, München, 1968.

⁷⁹ George L. MOSSE: *The Fascist Revolution. Toward a general theory of fascism*, Fetig, New York, 1999, 10–11.

judaizmusig, hiszen Hitler – ha úgy jött neki – népét választott népnak nevezte. Krisztusból pedig félreértések elkerülése végett árja harcost csinált. És egyik propagandistája a *Mein Kampf*-ból azt is kiolvasta, hogy „a vallás árja felfogása nem képzelhető el a halál utáni élet valamilyen formájának meggyőződése nélkül”.⁸⁰ Valóban, Hitler főművében a zsidóknak felrótta a túlvilági létbe való hit hiányát,⁸¹ de a feltámadást már világi értelemben használta, amikor a német nép feltámadásáról írt. És rosszallóan tette szövé, hogy még a végén SS-szentet csinálnak belőle. Ő már a szekularizált világ terméke. És az általános vallásosság is, amelynek 1937-ben a nürnbergi pártgyűlésen az egyik szónok így adott hangot: „Isten nem személy, ő az az erő, amely a világegyetemben működik, az erő: az elektromos áram, a magnetizmus...” És „csak azokban a csodákban hiszünk, amelyeket látunk, hiszünk a Führer megjelenésében”.⁸² Ez ellentmondott a Führer képzeleinek, de példázta a náci pluralizmust. Hitler karizmája fontosabb volt, mint bármiféle hitvita, és a hitleri világnézet a mítoszt és azt a rasszizmust, amit tudománynak neveztek, egyazon keretbe foglalta.

A náciizmus úgy nézett szembe a német nép felekezeti tagolódásával, a katolikus és a protestáns egyházak létével, hogy „pozitív kereszténységet” hirdetett. Az 1930-as évek vége felé aztán Hitler is egyre élesebben szembefordult a kereszténységgel és az egyházakkal is. Nem nézte jó szemmel az ősgermán valláskultuszt, a német istenhívő szektát sem, a filozófus Rosenberg hókuszpókuszát unta, az egykor buzgó katolikus Himmler antikeresztény okkultizmusát is elmarasztalta, amikor a maga tudományosnak is nevezett világnézetének mindenhatóságát hirdette, de hagyta az SS vezetőségét, hadd készüljön a kereszténységgel való leszámolásra. Közben Goebbels, a legnagyobb hazug beszélte leginkább a vallásos nyelvet. Ugyanakkor baráti körben a társaság szórakoztatására folyamatosan egy-egy kis beszédet tartott a monarchia és a köztársaság visszaállításáról, a kommunizmusról és a náciizmusról, és volt, aki úgy érezte, annyira meggyőzték, hogy csatlakozik a szónok által éppen előadott ügühöz.⁸³ Goebbels szálnalmas regényének hőse, Michael modern német „Krisztus-szocialista”, a Bibliát, a *Faust*-ot és Nietzsche *Zarathusztrá*-ját olvassa, a küldetéstudat áldozati tűzként lobog benne. Miközben felismeri, hogy a nagy harc Krisztus és Marx, a szeretet és a gyűlölet között dúl, az egykori diák és frontkatona a megváltás felé vezető utat a munkában találja meg, és abban, hogy nem fél a haláltól, ami aztán be is következik, amikor a szénbányában a fejére esik egy kő. Michael, ahogy posztromantikushoz illik, felfedezte magában Istent, miközben vallotta, hogy a másik ember szeretete közelebb visz Istenhez,⁸⁴ szeretetének tárgya, némi ellenérzések után, Hitler lett. Pártja: templom, ha Hitler beszél, az pedig istentisztelet.⁸⁵ És Goebbels, a hitleri messianizmus eme prófétája, amikor már minden romokban állt, elégedetten állapíthatta meg, hogy nem nekik, a nácioknak kellett lerombolniuk a hagyo-

⁸⁰ STEIGMANN-GALL: *I. m.*, 251.

⁸¹ HITLER: *I. m.*, 336.

⁸² P. KIRÁLY Kelemen: *Hitlerizmus és kereszténység*, Budapest, 1946, 253.

⁸³ Louis P. LOCHNER: *Introduction = The Goebbels Diaries*, Doubleday & Company, New York, 1948, 25.

⁸⁴ Joseph GOEBBELS: *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern*, München, 1942¹⁷, 19.

⁸⁵ Hans-Ulrich WEHLER: *Bewegung, Führerherrschaft, Verbrechen 1919–1945*, Beck, München, 2009, 198.

mányos világot, és most már lehet majd építkezni...⁸⁶ És megvalósul az, amiről 1926-ban álmodott: a nemzetiszocializmus államvallássá válik⁸⁷ – a zsidó-keresztény kultúra romjain. A fasizmus nem gyökerekből sarjadt, hanem romokra építkezett, miközben rombolt, és ez a rombolás sokak számára a gnoszticizmust idézi, és nemcsak a fasizmust, hanem a kommunizmust is.⁸⁸ A gnózis tudás, önüdvözítő tudás. A gnosztikus spekulációk szerint a test a rossz isten műve, a lélek a jó istené. Ez magyarázat a világ gonoszságára, a megváltás a lélek reintegrációja, de radikális irányzatai egyben a létező világ megsemmisítésével érik ezt el. Hitler romantikus csapongásait és elektrizáló retorikáját áthatja a gnosztikus vágyakozás – vallotta később egyik híve.⁸⁹

A légionarizmus egyszerűbbnek tűnik, mint a nácizmus, mert a román világ is egyszerűbb volt, mint a német. Román történészek ma okkal hangsúlyozzák, hogy a légionarizmus nem egzotikus balkáni vallásos jelenség, hanem olyan európai fasizmus, mint a többi. A román sajátosság az ortodoxia és a román ortodox egyház történelmi szerepében rejlik. A falvak népe benne élt, a városoké már csak részben, és minél feljebb megyünk a társadalmi hierarchiában, a vallás egyre inkább már csak tiszteletre méltó hagyomány, vagy az sem. A légionáriusok a hagyományos világból, az ortodoxia világából hirtelen a modernitásba, a szekularizáció felé tartó világban találták magukat. A légió alapvetően gyűjtőpártként működött. A válságérettől áthatott, deklasszált arisztokrata és faluból jött első generációs értelmiségi gyűjtőpártja, amely aztán a munkásság körében is egyre népszerűbb lett. A légionáriusok parasztidillt játszottak, de a Kapitány tisztségében volt azzal, hogy a munkásokat meg kell nyernie a győzelemhez, és nem is tagadta, a parasztokkal azt tehet majd, amit akar. A légió legdinamikusabb és legmozgékonyabb csoportja az egyetemi és középiskolai diákokból állt. Mircea Vulcănescu szerint a nacionalista diákcsoportoknak a „normális etikája” az a prototípusnak tekinthető diákéhoz hasonlóknak kellett volna lennie, aki hétévi tanulmányok után identitászavarában – s hogy némi pénzhez jusson – megölte a saját szüleit, úgy érezve, „minden jár neki és mindenre kész”. (Az eset nagy sajtóvisszhangot váltott ki.⁹⁰ Nem véletlenül mondta Codreanu 1938-ban a katonai ügyésznek, hogy szervezetébe nem vesz fel olyan elemet, aki meghasonlott a szüleiével.⁹¹) Vulcănescu a légió jelentőségét a következőben látta: a légionárius diákok etikája, bár „ugyanerre az alapra épült [mint a szülőgyilkosé], mégis ellenkező irányt vett”. A légióknak tett hűségesküjük nemcsak az érvényesülés reményét kínálta, hanem megerősítette őket a kísértésekkel szemben is. „Ha nem volt mit enniük, nem siránkoztak és nem loptak, hanem úgy érezték, hogy »fekete böjtöt« tartanak, azt képzeltek be maguknak, hogy eszményeikért böjtölnek. Ha vétkeztek, szörnyű bünte-

⁸⁶ Joseph Peter STERN: *Hitler. Der Führer und sein Volk*, Carl Hanser, München, 1978.

⁸⁷ Joseph GOEBBELS: *Tagebücher*, I., szerk. Elke Frölich, KG Saur, München – New York, 1987, 278.

⁸⁸ Eric VOEGELIN: *Science, Politics and Gnosticism*, Regnery Gateway, Chicago, 1968; Harald STROHM: *Die Gnosis und der Nationalsozialismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1997; Alain BESANÇON: *Nenorocirea secolului*, Humanitas, București, 2007.

⁸⁹ Ian KERSAW: *Hitler*, Allen Lane – Penguin, London, 2008, 114.

⁹⁰ *Adevărul* 1936. december 1.; Szabadság [Nagyvárad] 1937. november 12.; Napló [Nagyvárad] 1937. november 14.

⁹¹ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, Penal 11784/18. 42.

téseknak vetették alá magukat. Lelkesedés, valamiféle fanatizmus, szeretet és gyűlölet furcsa vegyülete kerítette hatalmába ezt az ifjúságot, amely azt hitte, hogy az arkangyalok vették védőszárnyaik alá.”⁹²

Mivel a Kapitány félig-meddig a vallás nyelvén beszélt, a parasztokkal és az első-generációs munkásokkal, értelmiségiekkel is megtalálta a lelki közösséget. Az érzelmi identitásközösséget erősítette vallásosságával, ami némi babonás hiedelmekkel is ösz-szefonódott. Úgy érezte, amióta pénteken fekete – azaz teljes – böjtöt tartott, Péntek védelmezte.⁹³ Imádkozásával erősítette a kollektív transzéliumot.

Mindegyik fasizmus „kvázi-vallásos alternatívát” akart felmutatni a marxizmus ellenében.⁹⁴ A légionarizmus viszont már valamiféle eretnecségnek számított, aminek maguk a légionárius papok sem voltak tudatában, még akkor sem, amikor az egyházi vezetés élesen szembefordult a légióval. Érdekes tudni, hogy a román ortodoxia sok-szinűbb jelenség volt, mint például a görög. A 18. század elején a havaselti metropolita döbbenetesen tette szóvá, hogy a papok is engednek az ördögi szokásoknak, mert egyszerűen túrték a húsvétkor szokásos népi álarcos ceremóniákat. A fanarióta (görög) vajda alattvalói vallásosságát pedig egyszerűen babonák labirintusának nevezte.⁹⁵ A kollektív üdvözlésnek vagy elkárhozásnak is hagyománya volt, ez a moldvai templomok falfestményein is megjelent. „Az Ítélet egyetlen kritériuma a hit, nem a bűn” – írja Daniel Barbu megerősítve, amit fentebb Makkai Lászlótól idéztem, és hozzáteszi: „De figyelem: nem olyan hitről van szó, amely egyéni opció, szubjektív elkötelezettség, hanem olyan hitről, amely a társadalmi normákba való beilleszkedés gyakorlata.” Tehát életforma. „A halottak összességükben ítéltetnek el vagy üdvözlötnek, aszerint, hogy az Egyházzal, természetesen a keleti Egyházzal szemben miként viselkedik az az etnikai vagy kulturális csoport, amelyhez tartoznak. Ezeken a freskókon a dicsőséges Krisztus előtt nincs egyéni sors. Mindenki olyan sorsban részesül, amelyet közössége megérdemel.”⁹⁶

Codreanu megváltástana nem az ortodox spiritualizmusban, hanem a vajdai hatalom ortodoxia-gyakorlatában gyökerezik. A megváltás-kultusz a náci mitológiát is áthatotta, csak ott nem lehetett a kollektív megváltáshoz és feltámadáshoz hasonló, egyszerűnek tűnő vallásos formulával elintézni, naturista hókuszpókuszra volt szükség, és ha nem, akkor a kollektív szekularizált jelleget adtak a megváltás képzetének. Pontosabban a szekularizált, ám fanatizált társadalom jólétet és biztonságot célzó vágyát jelölték vele. Minden ország fasizmusának megvannak a sajátos vonásai. „A fasizmus – fejtegette Mosley, a brit fasizma vezér – lényegében nemzeti krédó, és ezért természeténél fogva különböző országokban különböző formákat ölt. Kezdetben a túrhetetlen viszonyok elleni robbanás volt, [...] nemzeti újjászületése azoknak a népeknek, amelyek úgy érezték, hogy

⁹² Mircea VULCĂNESCU: *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, 1992, 79–83.

⁹³ Corneliu Zelea CODREANU: *Însemnări* [1934], Editura Pământul strămoșesc, 1963, 25–27. Korabeli gépelt változatáról fotó MID, 28/1934.

⁹⁴ Alexander J. DE GRAND: *Fascist Italy and Nazi Germany. The „fascist” Style of Rule*, Routledge, London – New York, 1996, 77.

⁹⁵ Daniel BARBU: *Etica ortodoxă și „spiritul” românesc. Firea românilor*, București, 2000, 70.

⁹⁶ Daniel BARBU: *Bizanț după Bizanț*, Nemira, București, 2001, 234.

hanyatlás és halál fenyegeti őket, miközben életre és nagy életre voltak determináltak”.⁹⁷ A fasizmus és a kommunizmus dialektikája abban az általános tendenciában rejlik, hogy az univerzalizmus a hazai terephez igazodik, a partikularizmus pedig univerzalizmusra tör. A román kommunizmus rögtön párját ritkító internacionalista-moszkovita jelleggel öltött, aztán egyre inkább fasizmushoz hasonló nacionalkommunista formáció lett belőle.

De hogyan igyekezett a Vasgárda kilépni a partikuláris keretből?

A kérdés groteszknak tűnhet, de foglalkoztatta a kortársakat. Mihail Polihroniade, aki korábban a kommunista mozgalommal is kacérkodott, így oldotta meg a problémát: „a légionáriusmozgalom, a fasizmus, a nemzetiszocializmus és bármely más hasonló nacionalista mozgalom jellege közös: a demokrácia, a kapitalizmus, a kommunizmus, a judaizmus elleni reakció. Mivel ezek univerzális jelenségek, természetes, hogy az univerzális reakció vonásai közősek. De a hasonlóság csak ennyi, a kritikai, a negatív, a destruktív részre korlátozódik. A nacionalista mozgalom lényege és célzata más, országról országra, civilizációról civilizációra különbözik.” És természetesen a keleti nacionalizmus a nyugatitól az Istenhez való viszonyulásban különbözik.⁹⁸ A légionáriusok éppen abban látták történelmi szerepüket, hogy a vallást üldöző Szovjetunióval szemben az ortodoxia és a kereszténység védelmezője, Európa bástyája legyenek. A légionárius Románia kimondatlanul is valamiféle negyedik Róma víziója, olykor kimondva pedig Új-bizáncé, miután a harmadik Róma, Moszkva már nem lehet az ortodoxia bázisa, a második Róma, Bizánc pedig Törökország fővárosa. Az egyik légionárius lap büszkén vallotta is, hogy „a kommunizmus, a hitlerizmus és a légionarizmus között nincs strukturális különbség. Mindhárom misztikus mozgalom, emberi célkitűzésekkel.” De „egyedül a légionarizmus emelkedik Istenhez”.⁹⁹

A Vasgárda eredetisége a vallás instrumentalizálásának intenzitásában rejlik. A hivatalos egyház elhatárolta magát a légionarizmustól, és kiszolgáltatta azt, amikor a főhatalom azt kívánta. Maga Nicodim pátriárka mondta 1940 decemberében, hogy „a mi ortodox Egyházunk régi hagyomány folytán alá van rendelve az állam világi hatalmának”. És bár ő maga személyesen elveti Károly uralmát és a nemzeti-légionárius államot, „az Egyház fejének minőségében, nem foglalhat állást az állami hatalom hordozói ellen”.¹⁰⁰ Az 1960-as években a nagyenyedi börtönben őszintén megvallotta az egykori szerzetes és szerkesztő: „Úgy összevegyítettük az egyházat a Vasgárdával, hogy nem tudtuk megkülönböztetni, hol kezdődik az egyik és hol végződik a másik.”¹⁰¹ Annál is inkább, mert Nae Ionescu egyik híve büszkén hirdette 1943-ban, hogy a légio az egyház testének része.¹⁰²

⁹⁷ Oswald MOSLEY: *My Life*, London, 2006, 239.

⁹⁸ Mihail POLIHROIADE: *Legiunea și biserica creștină*, Buna Vestire 1937. szeptember 2.

⁹⁹ Idézi Dragoș ZAMFIRESCU: *Legiunea Arhanghelul Mihail*, Enciclopedica, București, 1997, 56.

¹⁰⁰ Ioan HUDITĂ: *Jurnal politic. 7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941*, szerk. Dan Berindei, Institutul European, Iași, 2000, 158.

¹⁰¹ Raportul colonelului Crăciun către Ministerul de Interne la încheierea reeducării II., www.editurachristiana.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=124:reeducarea-de-la-aiud-raport-oficial-&catid=26:cuvantul-christianei&Itemid=85.

¹⁰² Gheorghe RACOVEANU: *Mișcarea Legionară și Biserica*, Prahova, 2003, 17.

A Vaszárda német monográfiáját átíró orosz szerző szerint Codreanu célja a teokrácia volt, és mivel Kelet- és Délkelet-Európában nemzet és vallás elválaszthatatlan, a légio inkább vallási rend, mint politikai párt volt.¹⁰³ Csakhogy a náciizmus és a légionarizmus között – fejtegeti egyik román esszéista – „a szavak között volt lényeges különbség, de nem a tettekben, mert tetteleg a légionáriusok sem viselkedtek másként, mint a nácik”, a légionáriusok kereszténysége pedig nem volt más, mint „kollektív hallucináció”.¹⁰⁴ Hozzátehetjük, annál több: mitológia. A mitológia esztétikailag lehet érdekes és szórakoztató, de nyíltan és rejtetten is az erőszakot dicsőíti. A mitológia erőszakkal és a bűnel akarja megoldani azokat a problémákat, amelyeket a vallás értelemmel és erkölcsi megtisztulással. Ugyanakkor a tömegek világában a vallásos gyakorlat mindig is együtt élt a legkülönbözőbb hiedelmekkel. A modernkori kereszténység nagy megpróbáltatása lett, hogy szembe kellett néznie azzal, ahogy a néphiedelmek helyére az antiszemitizmus próbált benyomulni, vagy ahogy az antiszemitizmus és az antijudaista néphiedelmek egymással párosultak.

Nyugaton a fasizmus inkább kívülről rombolta a zsidó-keresztény örökséget, a légionarizmus pedig belülről, miközben a vallást beépítette a fasiszta mitológiába.

A fasizmusról szóló eszmefuttatások mindig komor szentenciákkal, jóslatokkal, figyelmeztetésekkel érnek véget. Ez befejező technika kvázi-végzetszerű, és ennek a végzetszerűségnek a jegyében – ha a fasizmust patológiának tartjuk – arra kell figyelmeztetni, igyekezzünk betartani a több ezeréves normákat, mindenekelőtt azt, ami a judaizmusban és a kereszténységben közös: a tízparancsolatot.

¹⁰³ Андрей Вячеславович ВАСИЛЬЧЕНКО: *Между Дуче и Гитлером. Румынские ученики фюрера*, Эксмо, Москва [Andrej Vjacseszlavovics VASZILJENKO: *Mezdu Duce i Gitlerom. Rumünszkije ucenyiki furerera – A Duce és Hitler között. A Führer román tanítványai*, Ekszmo, Moszkva], 2004, 55–56.

¹⁰⁴ Sorin ALEXANDRESCU: *Paradoxul român*, Univers, București, 1998, 221–222.